

Культурологія

УДК 140.8:821
ББК 83.1 (4 Укр.)6

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА В УМОВАХ ПЛЕБЕЇЗАЦІЇ

В. Ф. Давидюк

*Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, вул. Лесі Українки, 1*

У статті розглянуто тенденції розвитку культури у місті і селі. Акцентовано на плебеїзації культури та її особливостях. Визначено особливості побутування української народної культури у XXI столітті. Розглянуто питання етномодерну.

Ключові слова: *народна культура, плебеїзація культури, етномодерн, етника.*

Останнім часом серед людей, причетних до народної культури, все частіше доводиться чути, що ми – останнє покоління, яке бачило фольклор у його живому побутуванні. Мушу зауважити, що думка не нова. Першим із професійних фольклористів її виголосив понад 160 років тому Микола Костомаров. Але творчість народу важко піддається прогнозуванню. Ще важче спрогнозувати нові хвилі інтересу до неї. Етносоціологічні дослідження, що їх проводила співробітниця Полісько-Волинського народознавчого центру стосовно бажаних нововведень у зміст сучасного міського весілля, яке останніми роками стало модним і в селі, дали один приголомшливий результат – майже три чверті опитаних із числа неодруженої молоді хотіли б, щоб на їхніх весіллях звучали обрядові весільні пісні, які надають цій нерядовій події урочистості.

Можливо, секрет довготривалості побутування фольклору в тому й полягає, що запити на нього то падають до нуля, то знову зростають нечуваними темпами. Висновки сучасників щоразу робляться на синхронічному зрізі, коли в око впадає лише сучасний стан явища, у конкретному випадку менший інтерес до його традиційних виявів у молоді порівняно зі старшим поколінням. Але коли та ж колишня молодь досягає з плином часу статусу старшого покоління, її колишні смаки також зазнають істотних змін. Вона починає переводити свій інтерес з крони, яка відбулася, на коріння, починаючи пошук справжнього, свого і, як і попереднє покоління, не схвалює «неправильних» смаків нового покоління. Тому справжній інтерес до традицій приходить лише з віком. Не випадково в Старому світі фольклорні традиції нації тепер репрезентують в

основному представники старшого покоління, які в роки своєї молодості так само про них майже нічого не знали. Таким чином кожне покоління народжує своїх репрезентантів народних традицій У старшому віці людина згадує своє дитинство, а разом із тим те, що співала бабуся, що розповідав дід. Якась частина цієї інформації свідомо втрачається, але їй на зміну приходиться інша. У такий спосіб відбувається оновлення фольклору.

Загрозу для його збереження становить не втрата інтересу чи відсутність моди, а ті відступи від нормального розвитку, які загрожують природному перебігу подій. Вони ж найчастіше залежать від духовного здоров'я нації. Буквально рік тому мені спало на думку провести моніторинг серед тих носіїв фольклору, які 10 років тому ще в дитячому віці брали участь у першому міжнародному фестивалі «Берегиня». Попри артистичні здібності й чудові вокальні дані, більша частина хлопців уже не пам'ятає слів жодної з виконуваних тоді пісень. Один із учасників опитування сам пояснив причину свого «забування»: «Якби ж то я не пив». Пам'ять людей забирає горілка, а пияцтво на селі стало масовим явищем. Молоді хлопці протягом дня допомагають самотнім пенсіонерам, а з вечора до ранку пропивають зароблене в барах, де вдень торгують пивом, а вночі йде в хід дешева самогонка. Денного заробітку сільського косаря вистачає на п'ять пляшок.

На сьогодні бари по селах стали єдиним місцем проведення дозвілля молоді. Передбачити це було неважко, бо подібна ситуація в сусідній Польщі щодо сільської місцевості спостерігалася ще в 90-х роках Але поляки за перебудовний період пожертвували лише кінотеатрами. Далі міністерство освіти й культури опанувало ситуацією і почало потроху спрямовувати її в потрібне для держави русло. Бари вони зробили невід'ємною частиною клубних установ, укріпивши цим економічний стан останніх. Клуби як осередки культури завдяки цьому пережили найважчі часи і не втратили свого значення.

В Україні в останні роки ніхто не вигадує навіть нових назв для крамничок і барів, все привозять готовим із-за кордону, так мало б статися і з перейманням польського досвіду щодо закладів культури. Та процес виявився хоч нібито й не контрольованим, та не до кінця. Заклади культури після повного їх занепаду було просто передано комерційним структурам під нічні клуби й інші розважальні заклади. І хоч їхніми новими клієнтами стали люди від масової культури не такі вже й далекі, поза опікою з боку держави їх легко опанували такі обов'язкові додатки до цих установ, як російський шансон, рідше попса, де-не-де розбавлені єдиним світовим досягненням українців – кічем від Андрія Данилка.

Чому саме Верка Сердючка, а не Тарас Петриненко, Катя Чілі чи Руслана, яка зуміла перемогти на конкурсі Євробачення, стала хітом українського ефіру, здогадатися не важко. Сталіну колись подобався Хрущов. За те, що багато пив, а після цього ще й танцював гопака на замовлення вождя. Та сама роль сьогодні відведена усій українській культурі, при-

чому не лише на території Росії, де Верка Сердючка “віддувається” за цілу націю, а й на рідних теренах Андрія Данилка.

Михайло Грушевський назвав це плебеїзацією культури. Цей процес має місце лише за однієї умови – коли одна культура, для того, щоб завоювати зайнятий іншою простір, руками її репрезентантів у становищі плебеїв, починає пародіювати її культурні явища. Свого часу в такий же спосіб, щоб розчистити шлях для християнських колядок, семінаристи створювали кічі на народні теми. Щоб нижчість традиційної культури була переконливішою, у зміст пародійних новотворів вставлялися низькі (лайливі) слова. Іншим прикладом такої ж маніпуляції можна вважати т.зв. “батарські пісні” Львова та інших галицьких міст у період утвердження тут польської культури. За відсутності реципієнта з товстим гаманцем, який захоочує до такої творчості, у такий спосіб знаходячи можливість для власного вивищення над цим мистецтвом нижчих верств, зникає і воно саме. Незважаючи на державну незалежність, українська культура на своїй етнічній території перебуває зараз саме в такому становищі, її плебеїзація відбувається із нечуваним зухвальством, на що не можна не звернути уваги. Сьогодні це тотальна проблема, яка однаковою мірою стосується як міського, так і сільського культурного середовищ.

Дехто з науковців схильний вважати, що міська культура в Україні ніколи не була українською. Такі думки висловлювали й перші наші фольклористи. Тоді це відповідало дійсності, але не може бути екстрапольоване на нинішній стан, коли половина українців проживає у містах. До того ж український етнос має принаймні двохсотлітню історію (з часів перших цукроварень, які були винятково українськими) міського побуту, а відтак і міської культури. Стільки ж нараховує американська культура, але жоден американець не вважає, що її не існує, а інтернаціональний за своєю генезою стиль кантрі вважає навіть своїм національним фольклором.

Від тенденцій розвитку української культури в місті сьогодні залежить доля української культури взагалі. Міські тенденції визначають нерідко вже й сільську культуру та побут. А сфер її прояву в селі не так і багато: весілля з міськими музиками, бари з записам пісень російських виконавців та телевізор із російськими фільмами на будь який смак або ж з тими ж концертами російських «звїозд» в компанії з рідною серцю Веркою Сердючкою.

Сьогодні питання збереження української культури в умовах зовнішньої агресії лежать уже не в культурній, а в політичній площині. Ці питання повинна контролювати рада національної безпеки, якщо вона в нас є.

На жаль, чи не єдиним чинником, який може самотійно протистояти зовнішній інвазії, є український фольклор. Він і сильніший від російського і репрезентабельніший. При його вмілому використанні конкуренції з нами не витримає не лише Росія. Це вже продемонструвала помірна інфільтрація його на терени Польщі, де він швидко став складовою

національної культури поляків. А багатьом навіть нагадав про їхнє походження.

На перший погляд, природніше, ніж в Україні, процес розвалу штучно створеної в радянські часи культурмасової структури не відбувався в жодній із країн. Все діялося за законами синергетики, тобто абсолютно некеровано, тому єдине, в чому жодна з європейських наглядових структур не звинувачує Україну, то це у відсутності умов для розвитку культури. Коли відбувається втручання у спокій перелітних птахів у біосферному заповіднику, Європа проявляє стурбованість, а коли здійснюється цілеспрямована агресія чужої культури в життєвий простір людей іншої нації, це вже нікого не обходить. Можливо, тому, що відповідає чийось далекоглядним намірам створення єдиного простору із єдиною субкультурою? Можливо, ми вже втілюємо в себе політику глобалізму, хоч нас про це поки що й не просять?

Наш самостійний шлях, упродовж якого питання вироблення державної доктрини в галузі культурної політики навіть не ставилося, схоже, декому навіть подобається, бо повністю відповідає іншій доктрині – створення єдиної масової культури без усяких національних прибабасів. Україна може виявитися найсприйнятливішою до цього, оскільки їй не буде чого відстоювати. Те, що є, й так не наше. А чи нам не однаково, чиє вважати своїм рідним: російське чи американське? Більше того, що поки стара Європа бореться за збереження своєї культурної ідентичності, більшість українців переймається питаннями фізичного виживання. А про наявність в Україні своєї культурної політики нехай дбає та частина українців, яка не переживає подібних проблем. Для них національна культура – це інструмент збереження капіталу, якому відведено нішу лише тут, в Україні. Люди, котрі знають історію, знають і про те, що британські підприємці, перш ніж розмістити свій капітал в Азії, досконало вивчили культуру місцевого населення. Етнографи, на яких була покладена ця місія, стали знаменитими за те, що відкрили їм цей шлях. Подібне відбувалося і перед освоєнням американцями африканського та австралійського континентів. Українські підприємці, звинувачуючи один одного в лобіюванні американських чи російських інтересів, навіть не розуміють, чому вони мусять виступати тільки в цій ролі. Їхній капітал в Україні не менш чужорідний, ніж американський чи російський і жодних переваг їхнє проживання на цій території їм не дає. Тому що на них не працює національна ідея. В них її просто нема.

Плебеїзація української культури ще до початку включення її в процес глобалізації вже сплебеїзувала їхній бізнес. Він подобатиметься конкурентам лише доти, поки танцюватиме гопака, тобто тішитиме їх своєю незграбністю і виступатиме постачальником сировини, запаси якої теж не безмежні. В усіх інших сферах українське вважатиметься за другосортне навіть на території України. До цього нас уже привчили на побутовому рівні засобами тієї ж масової культури. Поки ж українець не відчує себе кращим хоча б на своїй землі, він ніколи не намагатиметься зробити краще за інших. Випущене його руками чи розумом усе залишатиметься

другосортним. Елітарність спочатку закладається на рівні свідомості. Поки ж українець, будучи змушеним співати англійські пісні, не заспіває її краще від американця чи британця, він приречений бути не першим. А краще від інших він може заспівати хіба українську пісню. Ці доведені до примітивізму приклади не для фахівців у галузі народної культури, вони для їх подальшої транспонтації до тих, хто цього не розуміє.

Тож чи варто звинувачувати одне одного в тому, хто більше служить іноземним інтересам, пора змагатися за те, хто більше представляє українське.

Тим часом українцям до річниці незалежності демонструють у телеєфірі фільм Єжи Гофмана «Вогнем і мечем», який показує українцям, якими їх бачив польський письменник кінця XIX ст. Генріх Сенкевич, якого в любові до всього українського запідозрити важко. І хоч сучасний режисер непольського походження зумів обійти деякі гострі кути, все ж фільм не може повністю задевалювати початковий задум його літературної основи.

До наступної річниці нам обіцяють знову показати нас очима польського обивателя вже в документальному фільмі. Бачити себе збоку, звісно, – річ цікава, але не завжди приємна. Інакше той же Гофман давно екранізував би для поляків Гоголя.

Чому український глядач отримує такого ляпаса в день свого державного свята? Тому що його влада дивиться на все це теж поки що збоку. Вона не ідентифікує себе з ним, усе ще залишаючись носієм інших суспільних цінностей, тих, які втілювала в собі ще не до решти забута «новая общественно-политическая общность людей – советский народ». Носієм українських національних цінностей вона ще не стала й сама, а тому й не спроможна респондувати їх у сфери суспільного буття.

Таке можливо ще й тому, що на сьогодні Україна поки що не має ні економічної, ні політичної еліти, національної не лише за формою, а й за змістом. Інтелектуальна еліта у нас є, але різновекторна, як і державна політика, вона не здатна поки що стати консолідуючим стержнем для утвердження національної доктрини в галузі культури.

Поки сформується національна політична та економічна еліта, нація, на жаль, може втратити все національне в галузі культури навіть без втілення на території її проживання політики глобалізації, від якої так ретельно відгороджується українська економіка. Однак її представники мусять бути свідомі того, що плебеїзація національного – це і є тим ключем, яким відкриваються усі найміцніші ворота. Представники бізнесу, незважаючи на їхню етнічну належність, мусили б пам'ятати, що плебеїзація української культури неминуче призведе до пониження їх власного статусу. Про це знали вже навіть перші українські магнати Ханенки й Терещенки, які зрештою доти й були магнатами, доки відкривали музеї та лікарні на рідній землі. Успадкувавши батьківський капітал, але втративши зв'язок із національним середовищем, їхні нащадки спочатку позбулися свого високою маєстату, а згодом і капіталу.

Можна апелювати на це, звичайно, й тим, що на долю цих родин, які за два покоління вибилися з колишніх чумаків у великі підприємці, як і багато хто з нинішніх олігархів з комсомолу, куди рекрутували винятково з робітничо-селянськими даними, вплинула революція, якої нинішні вважають, що не допустять. Однак революція у свідомості людей, якою загрожує глобалізація, відбувається вже і без будь-чиїх віз. Ми побачимо тільки її наслідки, коли вже буде запізно. Перші сліди плебеїзованої свідомості нашого споживача помітні вже сьогодні. Що купує небагатий українець: їжджений «фольксваген» чи нову «ладу» навіть якщо за меншу ціну? Питання, вважаю, риторичне

Де ж тоді планує збувати свій товар український інвестор, якщо його не купуватимуть навіть в Україні? В українській історії пониження статусу національної еліти відбувалося вже не раз. «Треба пам'ятати, – застерігав М. Грушевський, – і те осідання на дно вищих українських верств, котре я підчеркував як одну з причин демократизації чи плебеїзації української культури. Як «боярин», колись член найвищої верстви, зійшов у переходових віках нашої історії на воєннослужбового кріпака, – так термін селянина «кметь» (з латинського comes, королівський чи княжий муж, рівнозначний німецькому графові) колись і в нас означав княжого мужа, «боярина». Якби ж ми знали історію. Не ту історію КІРС, яка була обов'язковим предметом в університетах та інститутах, а ту, яка дійсно чогось вчить, може, й не наступали б у котре на ті самі граблі.

При утраті власної національної ідентичності, яка полягає в належності до якогось із національних типів культури, чи її недосягненні словосполучення «український олігарх» невдовзі теж братиметься в лапки, як і «боярин». Ніша, яка їм відведена, – це економічний простір України, де вони можуть бути першими, всі інші давно заповнені і не для них. Ідентифікація з російською культурою дозволяє їм і в Україні бути лише другими. Вчорашніх комсомольців, вихідців із робітничо-селянських лав може, звичайно, задовольняти навіть це, але їхні діти будуть уже дітьми олігархів і їм цього буде замало. Діти колишніх директорів заводів союзнного значення вже сьогодні демонструють свою окремішність від російського бізнесу, якщо не знанням української культури чи навіть мови титульної нації, то хоча б українським і в назві торгової марки. Через десять років, за умови досягнення Україною незалежно від походження її капіталу економічної незалежності, ця тенденція може стати модою.

Заради отримання статусу власної, якщо не гідності, то хоча б повноцінності, основні гравці на цьому полі готові будуть вкладати кошти у власні бренди в тому числі й через українську культуру. Тільки чи буде кому гідно реалізовувати ці вкладення, коли черга взятися за справу дійде до покоління, вихованого на українськості «кроліків» та «верок сердючок»? Чи не вийде так, як із навчанням наших чиновників української мови, коли вони замість української літературної в один голос заговорили на галицькому діалекті – інших вчителів не було.

Що залишиться до того часу від української культури, в т. ч. від фольклору, повинно хвилювати сьогодні, на жаль, тільки інтелектуальну

еліту – іншої в нас нема. Сказати, що від цього основного генофонду національної культури не залишиться нічого, означає нічого не сказати. Мої щорічні експедиції в різні регіони країни переконують у тому, що фольклор уніфікувався вже сьогодні. Він уже майже не має регіональних відмінностей, їх зберігають хіба що 80-90-літні респонденти, які до того ж часто скаржаться на пам'ять. Тільки ця вікова група пам'ятає жнивварські пісні, пам'ятає народні обряди.

Уже сьогодні ми не можемо розраховувати ні на кого і бути готовими до збереження національного культурного генофонду власними силами. Такі можливості існують і при зваженому підході та вмінні пожертвувати особистим заради загального можуть бути якщо не самодостатніми, то принаймні аварійно допустимими для сучасних умов. Уже сьогодні виходить різноманітних збірників фольклору не менше, ніж у радянські часи. А щодо якості друку, художнього оформлення, а відповідно й ціни радянським виданням до сучасних – ой як далеко! Наклади, безумовно, поступаються. Серед них багато місцевих видань. Та чи багато виграє загальнодержавна справа, коли участь у сумнівних проектах беруть навіть академічні інститути. Якщо якийсь підприємець хоче мати збірник пісень свого села – це дуже похвально. Але коли збірник пісень із села одного зі своїх працівників видає інститут Національної академії наук, а через деякий час майже ті самі тексти, записані тим же співробітником, але вже в селі відомого українського письменника, виходять ще раз, то варто задуматися, чи встигнемо в такий спосіб задокументувати фольклор кожного села. Добре було б, звичайно. Але те, що може собі дозволити маленька Словаччина, не може дозволити Україна. Хіба матиме в кожному селі хоча б невеликий відділ згаданого інституту.

Хотілося б віднести такий приклад до розряду казуальних, та, на жаль, у такому контексті він свідчить лише про одне – в нашій культурній сфері, як і в державі в цілому, відсутні загальна концепція та програма дій. Якщо перевести це на мову відомої притчі, в якій хтось возив пісок, хтось готував розчин для кладки каміння, але знайшовся таки один, хто будував храм, то в нас сьогодні виділяються кошти й на пісок, і на каміння, і навіть на воду. І кожен в міру своїх умінь і здібностей дає їм раду. Кожен мурує свій кавалок стіни. А що це має бути – храм чи казарма – поки що ніхто не знає: нема проекту.

Все, що хоча б раз побачило світ хай і невеликим тиражем, уже врятоване від забуття. А чому б тому ж інституту не виступити ініціатором видавничого проекту «Неопублікована спадщина» чи «Усна історія української народної культури», «Ілюстрований атлас народної культури України». Ніхто вдома на кухні цього не зробить, а видання конче потрібні. Чому б фольклористичним науковим часописам не відкрити рубрику «Народний архів», у якій публікувати маловідомі фольклорні зразки, які можуть бути втрачені. Було б не лише задоволення власних видавничих амбіцій, а й загальна користь.

Сподіватися на повне відродження побутування народної культури означає повне нерозуміння загальних тенденцій її розвитку Практика

країн Європи переконає в тому, що цей процес невідворотний. Він, як гірський потік. Зупинити його неможливо, але поправити в інше русло - нема нічого легшого. Кожна нова стадія розвитку явища не обійдеться без набуття нових рис. Як не буває син повністю схожий на батька, дочка на матір, так і народна пісня живе доти, доки здатна до реінкарнації. Виконувана в XXI ст., вона не може звучати так, як в XIX. Достатньо успадкування основних рис, які б склали її національну ідентичність. Інакше їй на зміну, за законами «едіпового комплексу», однаково прийде нове, але вже без успадкованих якостей, а отже, чуже абсолютно.

У Західній і Центральній Європі вже сьогодні існує мода на етнодерн, відомий більше за сленговою назвою «етніка». Як необразливо, наші сусіди поляки проявляють у цьому плані інтерес до українського мелосу. Українські мелодії та ірландська манера виконання створюють той неповторний колорит, який дуже подобається полякам і сприймається як їхній власний етнодерн.

Українська народна культура стійкіша сьогодні від інших за рахунок свого генофонду. Вона зберігає в собі елементи усіх європейських культур, бо в ній однаковою мірою представлені іллірійські, фракійські, слов'янські чинники. На жаль, світова наука сьогодні ще не оцінила значення української культури як культурного генофонду всіх європейців, у їх числі і тих, які народну культуру вже втратили. Наша ж наука за вісімнадцять років своєї незалежності, відколи отримала дозвіл ставити перед собою такі питання, ще не може дати на них вичерпних відповідей. Та перед Тарасом Шевченком взагалі була безвість, коли, як висловився Пантелеймон Куліш у своїй надмогильній промові, він «запитав наші німі могили, що воно таке, і одному тільки йому дали вони ясну, як Боже слово, одповідь, і Шевченко перше всіх додумався, чим наша старосвітчина славна і за що проклянуть її грядущі роди». Генії, рівні Шевченкові, народжуються навіть не раз у століття. Але народжуються для того, щоб нащадки вірили їм на слово і йшли за ними, а не ліпили їхню подобу кожен із себе. Україні начебто не бракує геніїв. Не бракує їй ні багатств, ні багатих людей. Але їй бракує розуму примноження своїх матеріальних і духовних багатств. Одне ж без іншого просто не існує.

NATIONAL CULTURE IN THE CONDITIONS OF PLEBEIZATION

V. F. Davydiuk

*Volynsky national university named by Lesia Ukrainka,
t. Lutsk, st. Lesia Ukrainka, 1*

In the article the progress trends of culture are considered in town and mud flow. It is accented on plebeizatsii cultures and its features. The features of the poboutouvannya Ukrainian folk culture are certain in XXI age. The question of etnomodernou is considered.

Key words: *folk culture, plebeization of cultures, etnomodern, ethnic.*